

*Гавриленко С. Т.,
викладач української мови та літератури
Відокремленого структурного підрозділу
«Запорізький гідроенергетичний фаховий коледж
Запорізького національного університету»*

*Стасик М. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Запорізького національного університету*

СИМВОЛІКА РОМАНУ С. ТАЛАН «ДЕ ЖИВЕ СВОБОДА?»

Анотація. У статті розглянуто особливості вживання символів у романі «Де живе свобода?» С. Талан. Автори доводять, що образи-символи з'єднують сюжетно-композиційні й образно-сміслові пласти роману. Через аналіз символіки дослідники намагаються проникнути в глибинний зміст роману.

У С. Талан художня деталь є невід'ємним компонентом образної структури роману і здатна виконувати роль символу. Саме такою деталлю є лялька, що створює атмосферу напруження, чи чорна лелека, яка виступає символ неминучої біди. Ці деталі репрезентують емоційне тло твору, стан душі персонажів. Темні кольори, що пов'язані з тривогою, неспокоєм, страхом, долею, підкреслено домінують. Письменниця використовує традиційну семантику чорного кольору, що смислом і психологічно пов'язана з негативними почуттями. Дослідники наголошують на важливості такої зорової деталі у творі, як вишня, що є символом життя та надії. Символічним змістом наповнений також образ дороги, що виступає важливим смисловим та композиційно-організуючим елементом. Образ дороги пов'язаний із мотивом подорожі та співвіднесеними з ним мотивами повернення, пошуку сенсу життя, свободи, щастя. З одного боку, дорога – це просторова реалія, а з іншого – метафоричний шлях пошуку власного «я».

Образ води, що є символом життя, здоров'я та очищення, також відіграє важливу роль для розуміння задуму автора, спонукаючи читача до роздумів, інтерпретації тексту. У романі вода знаходиться у закритому, обмеженому просторі, що є досить промовистим. Художньою деталлю, яка стає символом, є і жаба, яка сприймається як ознака екологічної катастрофи, постчорнобильських наслідків.

Надзвичайно містким образом є хаті. Вони персоналізовані, їх наділено людськими відчуттями; вони – символом забуття. Автори розвідки доводять, що цей образ вказує на руйнування родинних зв'язків, на нівелювання родинного сакрального простору. Хата виступає не лише фізичною, але й психологічною субстанцією. Важливого символічного значення при цьому набуває образ вікна, наповнюючись метафоричним смислом. Вікно – знак закритості будинку від зовнішнього життя.

Концептуальним у романі є образи бур'яну та тиші, що є атрибутами запущеності, відчуженості, порожнечі та небезпеки, страху відповідно. Автори дослідження доводять, що символи, які рясно наповнюють зміст роману, з одного боку зберігають традиційну семантику, розви-

нену протягом багатьох століть, а з іншого – письменниця яскраво та оригінально їх доповнює та переосмислює.

Ключові слова: символ, мотив, деталь, колір, образ, роман, пейзаж.

Постановка проблеми. Символіка завжди займала вагоме місце у структурі художнього тексту. Символ – «предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища, має філософську смислову наповненість» [1, с. 483].

В українській культурі слово виступає не лише як образ спілкування, але і як особливий тип мовної свідомості. Уже з XII–XIII ст. слово виступає як символ. Це пов'язано з головною рисою Середньовіччя, у якому домінує погляд на світ як символічний.

В українській науці є немало праць, у яких досліджено символи загалом та в літературі зокрема. Це праці М. Дмитренка («Словник символів», «Символи українського фольклору»), В. Жайворонка («Знаки української етнокультури»), В. Калашника («Українські вербальні символи як чинник національно-культурної самоідентифікації»), Н. Ковальчук («Символічний лад української культури»), В. Кононенка («Символи української мови», «Словник символів культури України»), О. Потапенка («Енциклопедичний словник символів культури України») тощо.

Мета статті: простежити функціонування символів у романі С. Талан «Де живе свобода?» Для досягнення поставленої мети необхідно реалізувати такі завдання: 1) виокремити образи-символи в романі; 2) розкрити вплив символів на художнє моделювання проблематики твору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Символ тісно пов'язаний з наукою, міфом, але не зводиться до них, тяжіє до певного узагальнення. Символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і навпаки. Символ завжди посідає центральне місце в українській літературі в значенні універсальної категорії пізнання духовного ества.

Поняття «символіка/символ» означає умовний якийсь знак/ сигнал/ символ/ факт, слово або предмет, що умовно/символічно означають сутність якогось явища чи предмета або факту, є завше фігуральним, воно імпліцитно несе в собі інформацію про порівняння/поєднання чогось з чимось, виступаючи у вигляді тропу, артефакту, тотему, що в контексті літературного твору може виступати в ролі образу, внаслідок реакції

проти натуралістичної приземленості, коли на місце деталі – вражень та відчуттів – приходять узагальнення як реалізація суб'єктивних відносин митця зі світом людей.

Надзвичайно важливу роль у характеротворенні героїв досить часто відіграє речова деталь. Безсумнівно, речі і предмети, які оточують героїв твору, здебільшого несуть у собі велике смислове навантаження. Адже саме через безпосередній зв'язок речі з героєм письменник передає власне бачення певної ситуації.

Художня деталь – це явище, яке відіграє посутню роль і у філософії, і в естетиці, і в літературознавстві. Дивно, але й до сьогодні відсутнє остаточне визначення загальноприйнятого терміна. Кожен дослідник трактує його по-своєму. Українські літературознавці (М. Коцюбинська, Л. Мороз, В. Святонець, В. Фащенко, К. Фролова та інші) висловили власне бачення проблеми, внесли корективи в «показник міри художнього осягнення життя» (К. Фролова). Речову деталь виокремлювали такі дослідники, як О. Бандура, Т. Ковальова, Ю. Кузнєцов, В. Кухаренко, А. Єсін, І. Свідер тощо. Речова (предметна) деталь як елемент моделювання дійсності нерідко інтерпретується як ключовий символ, наскрізний образ, і є, на нашу думку, посутнім характеротворчим засобом прозової палітри сучасної української письменниці Світлани Талан. Характер інтерпретації обраної дефініції та художньої деталі загалом у романі С. Талан «Де живе свобода?» ґрунтовно не розглядався, але порушувався (І. Зінчук, Т. Хом'як). Тому вважаємо цілком продуктивним і результативним розв'язання обраного аспекту дослідження.

Виклад основного матеріалу. Центральними образами роману є молода вчителька математики Віталія Максимівна та її учень Родіон, які покохали один одного першим почуттям і від людського неприйняття таких стосунків, чекаючи на дитину, усамітнюються в зоні відчуження у Чорнобилі.

У романі С. Талан нерідко акцентує увагу на такій речовій деталі, як світлина мами головної героїні Віталії, у формі працівника прокуратури на стіні спальні доньки. Маргарита Варфоломійвна – прокурор міста. Службові функції вона переносить і на спілкування з донькою, яку виховує сама, бо народила дитину, коли їй було під тридцять років, як завжди говорила, «для себе». Батька Віталія ніколи не бачила, нічого про нього не знала. Мати виховувала її у суворості, «тримала доньку у міцному кулаку» [2, с. 17]. Вона і свій «портрет у рамці повісила у кімнаті доньки так, щоб та, прокинувшись, одразу бачила її зображення у службовій формі працівника прокуратури. Віталії не подобалась ця світлина, з якої на неї був націлений суворий погляд матері. Іноді їй здавалося, що мати дивиться на неї навіть тоді, коли вона перевдягається, тож доводилося повертатися до портрета спиною. Бувало, що Віталії снилося щось жахливе, вона прокидалася в холодному поту й одразу ловила на собі погляд матері, який її осуджує» [2, с. 17]. Ця світлина, як символ постійного неусипного материнського контролю, який позбавляв доньку внутрішньої свободи, котрої вона так прагнула. І нікуди було від неї подітись («прошмигнула повз світлинку матері» – це єдине, на що Віталія була здатна). Ця світлина, по суті, позбавляла доньку її маленького особистого простору («якби не світлина матері на стіні, можна було б уявити, що принаймні ці стіни відділяють її від усього материнського» [2, с. 40]). Віталії завжди здавалося, що вона ніби на лаві підсудних, постійно перебуваючи під пильним оком мами: «пій-

мала на собі суворий погляд матері, яка з осудом споглядала за нею зі світлини» [2, с. 41], «очі на світліні були націлені на доньку, свердлили її наскрізь. Віталія згорнулася клубочком, підтягла під себе ноги, обхопила коліна руками. Хотіла схватитися у мушлю, де було б тісно, але той маленький простір належав би лише їй одній» [2, с. 41], «Мамо, дай мені спокій! – прошепотіла Віталія і натягнула на себе ковдру, сховавшись під нею з головою» [2, с. 41]. Ця красномовна деталь розкриває щемкий біль героїні від усвідомлення глибокої залежності від мами, яка не позбавляла її суворого контролю навіть у віці 23 років.

Художня деталь у романі С. Талан реалістична у своїй основі, має здатність надавати художньому тексту документальної достовірності і психологічної переконливості. Вона є невід'ємним компонентом образної структури тексту і здатна виконувати роль символу. Саме такою деталлю є лялька у чорнобильській зоні, яку під час «екскурсії» по мертвому місту Прип'ять побачила Віталія. Вона дуже стривожилась. Чекала на дитину, тож була особливо вразливою і сприйняла цей факт, як якусь загрозу, пересторогу. Від хвилювання Віталія спочатку навіть нічого не могла сказати, лише «мовчки вказала пальцем на траву, де лежала лялька, у якої з порожніх зиниць ріс мох» [2, с. 146]. Вона зізналася Родіонові у своєму страху і всім тілом притиснулася до коханого. Авторка акцентує увагу на психологічному стані жінки: «ноги стали ніби налиті свинцем, і вона не могла зрушити з місця» [2, с. 146], «упалим голосом промовила» [2, с. 146], «злякано промовила жінка» [2, с. 146], почуття тривоги та неминучості засіло вже в її душі [2, с. 147]. Віталія надзвичайно чутливо сприйняла ситуацію: «Лялька з очима, що поросли травою та мохом, і дитячий черевичок... Родю, мені здається, це поганий знак» [2, с. 146], «Щось трапиться з нами лихе! Я це відчуваю!» [2, с. 147]. Згодом, уже на ранок у домі Володимира жінка, звертаючись до коханого, говорить: «Знаєш, Родю, у мене перед очима стоїть та покинута лялька з порожніми зиницями... Коли її помітила, мені здалося, що то мертве немовля. Так стало не по собі, млясо і страшно, аж мороз пробіг по спині. А потім ще той дитячий черевичок... Не можу заспокоїтись, ... щось мені підказує, що то недобрий знак» [2, с. 156]. На превеликий жаль, передчуття справдились. Маленький Іванко, син Віталії і Родіона, прожив лише повних п'ятнадцять днів, на шістнадцятий помер. До речі, зауважимо, що на момент вибуху місту Прип'ять було лише шістнадцять років. Навряд чи це збіг цифр, у письменника нічого випадкового не буває, тож цифра шістнадцять набуває символічного значення.

На думку Т. Хом'як, деталь «лялька» «виразно підкреслює невимовний трагізм, душевний біль майбутньої матері, яка боїться втратити дитину (так визріває мотив втрати материнства у постчорнобильському суспільстві). Створюється атмосфера напруження, яка вже не зникає аж доки не сталась трагедія із новонародженим. Символічним є й образ чорних лелек – як символ неминучої біди. Смерть дитини сприймається як набат, як засторога. Танатологічне начало у творі відображає форму кризової свідомості, котра одержима страхом життя, а відтак позначена сублімованим страхом смерті» [3, с. 211–212].

Ця художня деталь стає одним із центральних засобів репрезентації емоційного тла, відповідного настрою, сконцентрованого та влучного відтворення стану душі персонажів. Спрацював принцип: дорожні прикмети – прикмети долі.

Щодо чорних лелек, то це рідкісні птахи. Чорний колір, як в українській, так і у світовій літературі, традиційно виступає символом небезпеки, трагедії, болю. В Україні, крім того, такий його зміст згодом підсилюється і трагічними подіями 1986-го року (вибухом на Чорнобильській АЕС). Асоціація небезпеки, пов'язана з чорним кольором, підсилена і активно використовується як кольоративна деталь в описах трагічних подій. Усталений семантичний зв'язок темних тонів, зокрема чорного, з тривогою, неспокоєм підкреслено домінує («чорні лелеки», «на будинках графіті, виконані чорною фарбою», «деревина почорніла від вологи та часу», «темні тіні дітей – примар» тощо). Чорний сприяє філософському осмисленню життя, надаючи цьому тлумаченню неминучого, похмурого колориту, відчуття. З чорним кольором пов'язана стала семантика, овіяна містичним серпанком таємниці і страху, що завжди стосується того чи іншого реального суцього. Страх «чорного кольору» – це страх перед Чимось, а не перед певною конкретною річчю. Цей підсвідомий страх перед п'ятою закладений від самого народження.

Чорний колір у художній інтерпретації С. Талан, окрім страху, споріднений із семантикою долі, року, трагічного і неминучого, а також амбівалентності життя, в якому межують різні смуги. Письменниця використовує чорний колір у традиційному й найбільш поширеному уявленні про нього, психологічно пов'язуючи з негативними почуттями (зло, страх, сум, розпач), що й визначає загальну тенденцію реалізації його оцінної семантики.

Вагомою зоровою деталлю у творі є дерева, зокрема вишня, а точніше, «дитинка померлої вишні» [2, с. 149], що несе символічне значення: це дерево життя, надії: Віталія і Родіон, помітивши живий пагінець, стали доглядати, оберігати. Сповнені горя і болю, взимку поховали померлого синочка під цим молоденьким деревцем.

У міфології дерево завжди пов'язувалося із людиною і її родом, життям. За народним звичаєм, коли народжувалась дитина, саджали дерево. Повалене чи засохле дерево віщувало смерть. Коріння символізує минуле і предків, стовбур – сучасність і зв'язок минулого з майбутнім, нащадками – гіллям, енергетичний зв'язок із космосом. Цей зміст акцентовано в романі.

Символічним у романі є образ дороги. Дорога – це давній образ – символ, спектральне звучання якого дуже широке і різноманітне. У романі С. Талан «Де живе свобода?» міфологема дороги, репрезентована у реальній, філософській, морально-етичній площинах, виступає важливим смислотворчим та композиційно-організуючим елементом. Образ дороги пов'язаний із мотивом подорожі та співвіднесеними з ним мотивами повернення, пошуку сенсу життя, свободи власного «я», щастя.

На думку С. Барабаш, в українському національному світомисленні архетипний образ дороги як частини пейзажу «став фактом цілісного розгортання комплексу емоцій в широке полотно, спрямоване в безкінечність. Зрозуміло, що йдеться і про час, і про факт проживання людини в часі, і про чийсь життєвий шлях, фрагмент котрого око митця вихоплює із буттєвого хаосу. В літературі це може бути реальна дорога в процесі конкретного подолання простору. А може бути символічна путь опанування іманентним топосом» [4, с. 12].

У романі С. Талан «Де живе свобода?» реалістичний та філософський аспекти зображення поєднуються в цілісний

образ. Переважно дорога постає як дорога – реалія: «Вони дійшли до перехрестя, зупинилися» [2, с. 24], «Ще кілька років, і дорога взагалі зникне» [2, с. 101], «Колись тут була дорога для людей, зараз – простір для дерев та чагарників» [2, с. 101], «Ідемо своєю дорогою, спокійно, без зайвих різких рухів і звуків» [2, с. 132], «Він узяв Віталію за руку, і вони пішли дорогою» [2, с. 193] тощо.

Подорож у творі – це метафоричний шлях, подорож углиб свідомості в пошуках власного «я», свободи, Бога, подорож духу, який шукає найвищу сутність буття у Всесвіті. У контексті зображених подій і вчинків персонажів у романі С. Талан образи дороги і стежки як специфічної модифікації шляху виражають і філософський аспект життєвого вибору: герої обирають вузьку стежку, обмежену буттям і проблемами однієї родини, відгородившись від людей і світу у чорнобильській зоні відчуження. Символічного значення набуває і реальна дорога у мертве місто Прип'ять, куди на «екскурсію» відправляються герої. Через екзистенційне навантаження концепту реального шляху образ дороги постає як розгорнута метафора життя – шляху. Це і є стежка до хатини, в якій поселились закохани.

Дорога, якою «мандрівники» йдуть у Прип'ять, уже не функціональна, сповнена перешкод: змії, часом цілі клубки змії, вужі, лиш де-не-де були залишки асфальту, тож після дощу ноги вгрюзали у багноку. «На потрісканому асфальті – трава, деінде – молода паросль. Дерев розширювали свій простір, який колись у них відібрали люди.

– Ще кілька років, і дорога взагалі зникне, – сказала Віталія, вказавши на пагін дерева, що пробився крізь асфальт» [2, с. 101].

Образ дороги поступово втрачає ознаки життя, міста, села, змінюючись реаліями руїни й повільного вмирання.

Осмислення людського життя крізь призму мотиву людської долі також пов'язане з образом дороги. Мотив подорожі в романі С. Талан розгортається як простір руху героїв. В оприявленні такого змісту, вважає І. Зінчук [5], домінуючим є образ дороги як реалістична просторова точка і як символ людської долі, втілення ідеї пошуку героєм свого покликання в житті, шляху в майбутнє.

Ознак символу набуває і хрест, який зустріли у мертвому місті: «Вони оминули колючий дріт і незабаром опинилися перед дерев'яними хрестами, поставленими один до одного. – Хрест на хресті? – здивувалася Віталія. Вони зупинилися перед подвійним хрестом, зробленим з дерева. Деревина почорніла від вологи та часу, але напис було добре видно. – «Люди добрі! Поклоніться тим, хто в радості і горі жив тут і більше ніколи сюди не вернеться», – прочитав угорос Родіон [2, с. 143].

Хрест уособлює ідею центру і основних напрямків, які йдуть від нього. До того ж, він утворює свого роду «подвійний центр» з місцем, на якому стоїть. Крім того, хрест є варіантом світового дерева: у ньому присутня горизонтальна і вертикальна проекція світобудови. Хрест часто використовується в ролі оберега.

Чому тут подвійний? Думається, що перший саме і виконував цю функцію, а другий було поставлено в пам'ять про мешканців Прип'яті уже після аварії, про що свідчить напис на хресті.

До образів – символів у романі належать образи води, яка акумулюється у вигляді озера, колодязя. У традиційній українській культурі вони символізують життя, здоров'я, зміцнення, очищення. У світовій, і зокрема українській, традиції

сама вода є першоосновою всього живого – з неї утворилися земля, сонце і все живе, тому вода – це і вічність, і плінність часу [6, с. 66]. Вода виконує символічну очищувальну дію щодо кожної людини. У романі «Де живе свобода?» відсутній образ «біжучої води», адже озеро – це обмежений простір. До того ж одне з них, що поблизу хати, замулене. Ще один із символів постчорнобильської доби. Це свідчення несумісності життя із реаліями природи у зоні відчуження.

Художньою деталлю, яка стає символом, є і жаба – «Величезна, як футбольний м'яч» [2, с. 132]. Під час «екскурсії» Віталія вирішила освіжитись в озерці і жажнулася від побаченого: жаба була небаченого розміру («На камені, розплавшись, сиділа цариця болота – величезна жаба» [2, с. 132]. Віталія зізналася, що нормальних жаб вона не дуже боїться, а «Це ж не жаба, а справжній монстр!» [2, с. 133]. Володимир при цьому зауважив: «У чорнобильській зоні трапляються аномалії... Я бачив величезних змій і жаб, але та справді гігантська» [2, с. 133].

Величезна жаба сприймається як символ постчорнобильських наслідків, екологічної катастрофи, завданої вибухом на Чорнобильській АЕС.

Символом очищення виступає церква, яку Володимир хоче реставрувати, бо вважає, що «церква – це дім Божий... Там дух Божий. Богові не потрібні люди, це людям потрібен Бог, він там присутній. Якщо хоча б одна людина прийде сюди помолитися, то її щира молитва пошириться на інших» [2, с. 123]. Перш ніж взятись до роботи, Володимир зробив потрібні заміри радіації і був дуже подивований, бо справа від церкви було сімдесят мікрорентгенів, а з другого боку всі сто, при нормі тридцять, але «при вході лише сімнадцять мікрорентгенів, а в самій церкві – п'ятнадцять!» [2, с. 126]. Віталія висловила слушну думку: «Напевно, так потрібно, щоб люди могли безпечно туди ходити!» [2, с. 126].

Надзвичайно містким образом – символом є образ хати. У забороненій зоні Віталія і Родіон довго шукали собі житло, хоча залишених напризволяще хат було чимало. Час встиг, а іноді й люди, внести свої корективи. Хати – пустки зазнали суттєвих руйнувань. Хата для героїв – своєрідний світ справжнього життя, це відгороджений мікросвіт їх екзистенції, мікрокосм бажаного родинного затишку. Художній світ у творі становить собою «зашифровану» онтологічно-буттєву модель універсуму, де наявний драматичний конфлікт ідеалу та дійсності. Герої прагнуть, щоб їх дім став рідним простором, центром Космосу, духовним оберегом. Дім має побутову конкретику, певні деталі інтер'єру у зображенні житла: «У будинку було дві кімнати. У першій, яка слугувала господарям за кухню, було все необхідне, починаючи від старезних меблів і закінчуючи посудом у шафі. Друга кімната була простора. У кутку – велике застелене металеве ліжко з полірованими дерев'яними спинками, поруч із ним – дитяче, шафа, стіл, три стільці, тумбочка, на якій, напевне, стояв колись телевізор, один килим на підлозі, другий – на стіні, біля ліжка. За дверима – учнівський стіл» [2, с. 103].

«Доукомплектували» меблями, взятими з інших будинків, зокрема, великим круглим столом, замість трухлявого, та кількома стільцями.

У романі постають образи – символи «покинутої хати», «хати – пустки»: «Хати волали б з відчаю, якби мали голос, але лише сум, який жив у них десятиліттями, надовго осів

у шпаринах на місці відпалої штукатурки, на ліжках колишніх господарів, їхніх покинутих речах, у холодних грубках, з яких вивалювалася цегла, і лише дубові стіни трималися в надії, що збережуть хати для нових мешканців...» [2, с. 102].

Хати персоніфіковано, їх наділено людськими відчуттями. Віталія захоплено говорить Родіонові: «Наша хата весела і всміхається! Невже це не помітно? – Хата?! – Так! Коли ми її знайшли, вона була сумна – пресумна, потім у неї з'явилась надія, а сьогодні я помітила, що вона усміхнена!» [2, с. 116–117].

На хати звертає увагу Віталія і під час «екскурсії» по Прип'яті: «Вона здивилася на хати, які не дочекалися своїх господарів, але все ще трималися з останніх сил, бо жевріла надія. – Як шкода хат! – промовила жінка. – А людей не шкода? – І їх шкода, але люди – живі істоти, вони можуть пересуватися, змінювати місце проживання та перебування, почати нове життя деінде, а хати вросли у землю і чекають, чекають...» [2, с. 138–139].

«Порожні хати» стають символом забуття. У хаті, позначеній феноменом відсутності, пустки, за М. Еліаде, розташовані пекло, центр землі і «двері» у небо. Образ покинутої хати доповнюється мотивом руйнування. Якщо житло обезлюднюється, то, відповідно, втрачає свою сакральну наповненість. У підтексті звучить філософська проблема сенсу життя людини: зруйнування дому як складової нації – загроза духовному життю цілої української нації. Образ хати – пустки вказує на руйнування родинних зв'язків, на нівелювання навіть ідеї родини, що стає причиною втрати людиною «рідного дому» як сакрального простору. У зображенні «покинутої хати» акцентовано занедбаність, порожнечу та запустіння: «Покинуті, напівзруйновані хати з дерев'яного зрубу з сумом дивилися розбитими підсліпуватими очима – вікнами...» [2, с. 102], «дірява покрівля» [2, с. 102], «вхідні дерев'яні двері з вигорілою та полущеною синьою фарбою висіли на одному завісі» [2, с. 102] тощо. Нагнітання реалій та предметів буденщини, основу яких становить майстерне використання синестезійних образів, слугує засобом виразнішого відтворення однієї з найважливіших проблем роману: мешканці залишили дім через Чорнобильську катастрофу, через неможливість жити на радіаційно забрудненій території. Письменниці вдалося змоделювати персоніфікований образ хати, що аж випромінює порожнечу та безпорадність.

Образ «покинутої хати», «хати – пустки» символізує руйнування гармонійного національного простору, втрату сакрального простору – він стає профанним. Хата виступає не лише фізичною, але й психологічною субстанцією.

Топос дому є одним із найважливіших національних символів.

Символічного значення набуває і образ вікна. Вікна постійно виступають як символи людського буття, ритму життя, самовідчуття особистості, наповнюються метафоричним смислом. Вибір на хаті, яка стала для закоханих прихистком, було зроблено саме тому, що в ній віцїлили майже всі вікна: «Родіон заглянув у вікно, але воно було настільки запилене, брудне, повите павутиною, що нічого не зміг крізь нього розглядіти» [2, с. 103]. Вікна у такому стані – символ закритості будинку від зовнішнього життя.

Облаштуваючи хатинку, Віталія дала лад і вікнам: «Уціліле скло для вікон також довелося позичити, як говорила Віталія,

у своїх сусідів. Вона вимила вікна і заліпила щілини скотчем, щоб не задував вітер, бо деінде залишилися такі великі щілини, що можна було просунути в них палець» [2, с. 109]. Жінка впустила світло до помешкання, відкрила і розширила зв'язок із зовнішнім світом.

Виразно звучить у романі С. Талан мотив свободи як форми автентичного існування особистості, збереження власної екзистенції у протистоянні абсурдному світові. Віталія і Родіон намагаються витворити «власний світ» (символічний образ хати, в якій вони поселились у Чорнобилі), огородити його своєрідною «зоною відчуження» від світу зовнішнього. Як зауважує Т. Хом'як, «дуальна ситуація: у зоні відчуження власна зона відчуження» [3, с. 209]. І. Зіньчук [5] справедливо вважає, що ілюзорна свобода далась героям дорогою ціною.

Мабуть, найголовнішим образом – символом у романі є обмежений простір (згадаймо у М. Хвильового «Санаторійна зона»). У С. Талан ідеться про Чорнобильську зону. Авторка використовує художні деталі, які сприяють передачі стану відчуження, зокрема це образ зони. Як наголошує Т. Хом'як, «через образ «зони» зазвичай розгортається мотив несвободи. Герої, шукаючи свободу й обравши для усамітнення зону відчуження, ніби задалегідь прирекли на крах реалізацію свого задуму» [3, с. 211].

Відтворено наслідки апокаліпсису у місті Прип'ять. Містко насичений зоровими та чуттєвими образами опис міста: «Разом із жителями зникли автівки, і дорожні знаки стали нікому не потрібні. Їх сховали від людського ока зарості чагарників, з них злущилася фарба, і вони вкрилися іржею» [2, с. 144], «вбиті вікна багатоповерхівок» [2, с. 144], на дитячому автодромі «машинки атракціону зупинилися назавжди. Вони просіли, покритися мохом, днища їх проржавіли, і кризь діри у них пробивалася трава. Тир, каруселі, гойдалки – усе замерло на місці. Гнітюче враження справило колесо огляду...» [2, с. 145]. Сприяють передачі омертвіння та спустошеності міста й деталі пейзажу.

Місто, як і зона, виступає символом. Усе, що з ним відбулось, це результат бездуховності.

Дискурс міста в романі ідентифікується з внутрішньою конфліктністю, трансформованою в синтезі відповідних філософом, міфологом, ідеологом, які в сутності становлять важливі чинники моделювання авторської концепції світу. Хронотоп посилює символічне звучання: «Мертве місто застигло, у ньому замерло не лише життя – у Прип'яті зупинився час» [2, с. 144].

Аналіз роману С. Талан переконує, що місто для письменниці – це не просто територіальна одиниця чи просторова точка. Воно – джерело деіндивідуалізації особистості, що поглинає її своєю деструкцією. Місто – це не лише вулиці, парки, будівлі. Це, передусім, люди. Людина – основа всього сущого. Але: «Жахливо. Місто є, людей – немає, лише темні тіні дітей – примар...» [2, с. 145]. На багатьох будинках були графіті, виконані чорною фарбою. На них – тіні дітей. Мабуть, тому, що у молодому місті Прип'ять мали жити їхні відображення на стінах, як тіні минулого. Герої роблять змістовний висновок: «Люди звели це місто, і люди ж його умертвили» [2, с. 145]. «Людина – творець, вона ж і кат» [2, с. 147]. «Помста природи часом страшна: цунамі, землетруси, виверження вулканів, масштабні пожежі, атомні вибухи. Колись люди вирубали ліси, збудували місто, атомну станцію. Їхня необережність чи то легковажність і вмиль вони вимушені покинути обжиті місця,

щоб природа крок за кроком повернула своє, а люди ніколи не змогли повернутися сюди» [2, с. 148].

Підтекст роману усвідомлюється у зв'язку з ідеєю хаосу та смерті, яку втілює зона, він виявлений, окрім відповідних пейзажних деталей, і в образах – символах тиші, міста, які мають чітко окреслену семантику, зорієнтовану на прочитання конкретних алегоричних знаків, які осмислюються при усвідомленні одвічних філософських категорій: життя – смерть, буття – небуття – вічність – інобуття.

Концептуальним у картині руїни зони є образ бур'яну. Він скрізь: біля будинків, на стежках, на дорозі, на кладовищі. Ця деталь символізує запущеність зони, відсутність людського догляду в ній, відчуженість людини від зони. Образ бур'яну асоціативно виражає і порожнечу, занехаяність душі людини, безцільність її існування.

Є тут і зона, призначена для відвідування і створена ліквідаторами для заспокоєння екскурсантів – журналістів і делегатів. У цій «чистій» зоні дозволено перебування людям. Володимира завжди цікавило, що спонукає людей їхати на екскурсію в зону, але жодного разу він так і не задав нікому своє питання. Створюється враження, що в зоні кінець світу вже минув і починає будуватись новий світ, де вже немає місця людям. Цей відкраний дротом материк, втрачена частка України – «чорна діра людської свідомості» (Ліна Костенко «Зона відчуження»).

Зона – попередження для людей, щоб вони зупинились у своєму бездумному русі в прірву. Чорнобильська катастрофа – апокаліптична парадигма, але вона народжує віру в те, що знищення старого призведе до створення нового світу.

Одним із образів – символів у романі є образ тиші. У Прип'яті «зупинився час»: «Фонила тиша мертвого міста» [2, с. 144]. Тиша так впливала на героїв, що вони навіть намагалися «стукати беззвучно, щоб не порушити мертву тишу» [2, с. 144]. На запитання Родіона, які враження від міста, Віталія стисло, але емко відповіла: «Тиша, гучніша за тисячі голосів, – промовила вона майже пошепки. – Моторошно і страшно. Страшно і моторошно» [2, с. 146].

На думку Т. Хом'як, через образ тиші в зображенні атмосфери настороженості, небезпеки й над усім невимовного страху, що з'являється в «екскурсантів» від побаченого, розкрито ті жахи, які залишила після себе аварія останньої чверті ХХ століття» [7, с. 37].

Висновки. Кожен конкретний символ – вираження якості певних асоціацій з конкретикою, і не тільки, але при цьому він багатогранний. Завдяки цій якості символ виявляється досить точним вираженням конкретних реалій. Прикметно, що символи, на яких тримається весь складний каркас роману С. Талан «Де живе свобода?», не тільки зберігають семантику, надбану до неї усім попереднім розвитком культури протягом багатьох століть, але й виражають її новаторську концепцію їх художнього переосмислення й оригінального втілення, необхідного для вираження філософських поглядів на сутність людського буття і його проблем.

Розглянуті образи – символи, що являють собою накопичення певних міфологічних асоціацій, які виникли і художньо спресувалися в сталі образи, котрі фігурують у формі готових матриць, виявляють глибинну семантику такого складного й водночас філософськи мудрого твору, як роман Світлани Талан «Де живе свобода?», де органічно злилися давнє

інкорпорує мислення й сучасна поетика, здатна передати це складне мислення.

Література:

1. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.
2. Талан С. Де живе свобода? Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 2020. 208 с.
3. Хом'як Т.В. Художнє моделювання проблеми свободи вибору за романом С. Талан «Де живе свобода?». *Слобожанська бесіда – 13. Лінгвістика тексту і вивчення української ментальності*. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». Вип. 13. 2020. С. 208–213.
4. Барабаш С. Пейзаж як сфера оприявлення українського менталітету / С. Барабаш. *Актуальні проблеми літературознавства : зб. наук. пр.* / наук. ред. Н. Заверталюк. Дніпропетровськ : Навч. кн. 2003. Т. 15. С. 15–16.
5. Зінчук Ігор. Ціна справжньої свободи. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2020/03/28/111729.html> (дата звернення: 15.04.2023).
6. Музиченко Я.І. Вода. *Сто найвідоміших образів української міфології*. Київ : Автограф. 2007. С. 66–69.
7. Хом'як Т.В. Поліпроблемність роману С. Талан «Де живе свобода?». *Філологія початку XXI сторіччя: традиції та новаторство : матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. 2021. С. 34–39.

Havrylenko S., Stasyk M. Symbolism of novel “Where Does Freedom Live?” by S. Talan

Summary. The article considers the peculiarities of the use of symbols in the novel «Where Does Freedom Live?» by S. Talan. The authors prove that images-symbols connect the plot-compositional and figurative-semantic layers of the novel. Through the analysis of symbolism, the researchers try to get into the deeper meaning of the novel.

S. Talan's artistic detail is an integral component of the novel's figurative structure and is capable of playing the role of a symbol. Such a detail is a doll that creates an atmosphere of tension, or a black stork that acts as a symbol

of imminent disaster. These details represent the emotional backdrop of the work, the state of mind of the characters. Dark colors, associated with anxiety, restlessness, fear, and fate, are emphatically dominant. The writer uses the traditional semantics of the black color, which is meaningfully and psychologically associated with negative feelings. Researchers emphasize the importance of such a visible detail in the work as the cherry, which is a symbol of life and hope. The image of the road is also filled with symbolic meaning, which acts as an important semantic and compositional-organizing element. The image of the road is associated with the motif of travel and the related motifs of return, search for the meaning of life, freedom, and happiness. On the one hand, the road is a spatial reality, and on the other hand, it is a metaphorical way of finding one's own self.

The image of water, which is a symbol of life, health and purification, also plays an important role in understanding the author's intention, encouraging the reader to reflect and interpret the text. In the novel, the water is in a closed, limited space, which is quite eloquent. Another artistic detail that becomes a symbol is the frog, which is perceived as a sign of an environmental disaster, the post-Chornobyl consequences.

Huts are an extremely capacious image. They are personified, endowed with human feelings; they are a symbol of oblivion. The authors of the study prove that this image indicates the destruction of family ties, the leveling of the family sacred space. The hut is not only a physical but also a psychological substance. In this context, the image of the window acquires an important symbolic meaning, being filled with metaphorical sense. The window is a sign of the house's closure to the outside world.

The novel's conceptual theme is the images of weeds and silence, which are attributes of abandonment, alienation, emptiness, danger, and fear, respectively. The authors of the study argue that the symbols that abundantly fill the novel's content, on the one hand, preserve the traditional semantics developed over many centuries, and on the other hand, the writer vividly and originally complements and rethinks them.

Key words: symbol, motif, detail, color, image, novel, landscape.